

Kroz bol i patnju nastaje novi svijet. Tim stranicama Kuničić svog čitatelja, vjernika, mislioca i bolnika, uvodi u nove vidike za razrješavanje učvorenosti problematike trpljenja. Možda bi razmišljanja bila krepča, da su kraća.

Bonaventura Duda

JANKO PENIC,
Putovi k Bogu, Zagreb 1971.

Radi se o moralci ili nauci o ćudoređu namijenjenoj najširim slojevima današnjega društva. Pisac je htio ispuniti osjetljivu prazninu u našoj teološkoj literaturi. Kraj priručnika za mladež, za studente visokih bogoslovnih škola te stručnih članaka i studija o moralnom problemu, nema sumnje da je ova knjiga dobro došla.

Listajući knjigu pomišljam na sv. Pavla koji je hranio Korinćane mlijekom, a ne tvrdom hranom (1 Kor 3,2). Nije mu bilo do ljudske mudrosti (1 Kor 2,4). Uvijek je poučna metoda o kojoj govori Apostol (1 Kor 14,6—12). Netko je ustvrdio da je danas u modi u teologiji stil koji je apstraktniji i nerazumljiviji nego li je bio stil skolastike. Doista, imamo posla s nekom »apstraktnom« teologijom kao što govorimo i o »apstraktnoj« umjetnosti. A geniji na poslu teologije pisali su dostupno o najtežim pitanjima Božjih tajna.

Pisac je svjestan toga da nastojati približiti moralnu problematiku najširim slojevima nosi sa sobom izvjesne teškoće. Nije se lako spustiti do načina izražavanja najširih slojeva. Govorio je i stari pjesnik: »Brevis esse intendo, obscurus fio« — nastojeći biti kratak, postajem nejasan. U našem slučaju i kratkoća i jasnoća blistaju. Doista se radi o dostupnosti u načinu izražavanja.

Ima mjesta gdje su doista teški problemi izneseni jasno i uvjerljivo (npr. str. 26); ima ih gdje je kratkoća na štetu integralnog prikazivanja nauke (npr. strpavanje nauke i stava u pesimizmu pod jedan pojam, str. 18); negdje je pisac iznio tumačenje koje mu se pričini najjasnije (npr. str. 167 u pitanju o razlikovanju grijeha); ima tekstova koje bi teolozi morali nastojati posuvremeniti i načinu izražavanja (npr. katalog zaslužnih djela na str. 30,

ili izraz »čistoća« na str. 106, ili označavanje glavnih grijeha na str. 199 i sl.), jer danas i najšire mase o istom problemu čuju druge izraze.

Ono što je glavno jest to da nauka iznesena u knjizi ne odudara ni u čemu od općenito primljene nauke u Crkvi. Ako bi netko metodički opazio da pisac npr. raspravlja o grijehu i o uvjetima grijeha (str. 148) pošto je već govorio o pojedinim grijesima, to se ne tiče suštine samog sadržaja. Život je iznad shema i sistematike. U svakom slučaju knjiga može mnogima biti od koristi, pa je preporučam.

Dr J. Kuničić

GUNTER STACHEL, *Die neue Hermeneutik. Ein Überblick (Kleine Schriften zur Theologie)*. Kösel-Verlag München (1969), str. 93, DM 6,80.

Donedavno se smatralo da hermeneutika nije ništa drugo nego teorija egzegeze, »vještina i znanost valjanog tumačenja ljudskog govora, knjige ili teksta«. Primijenjena na Bibliju, dijelila se na *noematiku* (koja se bavi pojmom i vrstama smisla), *heuristiku* (koja uči kako se iznalazi smisao) i *proforistiku* (koja govori o načinima na koje se tako pronađe smisao iznosi). Nova hermeneutika, ne ničećuci potrebe takve hermeneutike, dodaje joj nešto bitno novo. Uočuje da biblijski tekst nije samo predmet proučavanja, tvorevina nastala u prošlosti, djelo koje valja smjestiti u historijski i literarni kontekst vremena u kojem je nastalo. Biblija je prije svega *poruka* spasevna upravljena čovjeku svakog vremena u njegovoj konkretnoj situaciji. I nova se hermeneutika nadvija nad konkretni svijet u kojem čovjek živi, nad situaciju iz koje razumijeva Riječ, u kojoj ga Riječ dosiže. Ona shvaća da nije dosta proučavati pretpostavke koje *sam tekst nameće* za svoje razumijevanje (autor, njegov pogled na svijet, prilike u kojima je i za koje je pisao, povijest teksta, literarni aspekt ...), već da je potrebno proučavati i pretpostavke koje se nalaze u *samom čitaču* (slušaču) komu je Riječ upravljena (njegova konkretna egzistencija, mogućnosti obraćenja u

susretu s Riječju...). Nova se hermeneutika zato neprestano pita kako sadašnji, ovaj konkretni čovjek može sebi predočiti, kako razumjeti, kako izreći, kako vjerovati, kako živjeti ono što Pismo poručuje. Tako se nova hermeneutika od *objekta* okreće k *subjektu*. Najvažnije rezultate takve hermeneutike sažimlje u kratko Stachelova knjižica.

I budući da se poruka prenosi riječju, govorom, to je sva pozornost usredotočena na riječ, govor.

Preduvjeta i rječnik nove hermeneutike stvorila je upravo filozofija govora, ili točnije — filozofska hermeneutika govora. Od antike pa donekadno govorilo se samo o *metodi* tumačenja govora (ili teksta). Istom novija filozofija u tumačenju vidi *stvarni* (ne, dakle, samo metodološki) problem: problem je *tumačenje*, a ne samo njegova *metoda*.

Već prvi veliki hermeneutičar, Friedrich SCHLEIERMACHER (1768—1834), uočuje da se tumač ne može izuzeti iz procesa tumačenja i razumijevanja. Razumijevanje, tumačenje je, po njemu, uvijek neki »krug«: ja tumačim nešto što već jesam ili što već znam. Ne mogu ništa razumjeti neovisno o sebi. To je značilo svršetak pozitivističkog historicizma 19. st. koji nije htio znati ni za kakve pretpostavke povijesne znanosti, nego je htio »sine ira et studio« doći do »čistih činjenica«, pa je konsekventno Bibliju bio sveo na čisto povijesne dokumente bez ikakva obzira na vjeru kojoj je Biblija svjedok.

Osnovica Schleiermacherova »hermeneutskog kruga« jest nauk o *kongenijalnosti*: tumačenje je kongenijalno s tekstom.

I WILHELM DILTHEY (1833-1911) tvrdi nešto slično: razumijevanje je »mitfühlendes Nacherleben« (suosjećajni ponovni doživljaj), »Erleben des Göttlichen in der Welt« (doživljaj Božjega u svijetu), doživljaj u ljubavi. On otkriva i povijesnost razumijevanja. Istina je po njemu uvijek nešto povijesno, povijesna istina, shvaća je povijesni, ne bespovijesni subjekt. U povijesti povijesničar sebe razumijeva. Povijesnu istinu shvaća na temelju svojevrstnog, povijesno uvjetovanog subjektivizma.

I za HEIDEGGER-a (r. 1899) »Verstehenslehre ist Analytik des Daseins« — hermeneutika je analiza

postojanja. Hermeneutika bivovanja i hermeneutika govora za nj su jedno te isto: »Hermeneutik ist Selbstverständnis des daseienden Ich und ist nicht als das« (Hermeneutika je samoshvaćanje postojećega ja i ništa drugo). Stoga je u Heideggera (nakon Bultmanna i u teologiji) važan pojam *Vorverständnis* ili *Selbstverständnis* ili *Existenzverständnis*. To je skriveni, (još) neosvijetljeni horizont u kojem se razumijeva sve što se razumijeva i bez kojeg nema baš nikakva razumijevanja. Kod tumačenja tekstova to je ideja koja prevodi tumačenje.

Ali za teološku hermeneutiku najvažnije je novije djelo Heideggerova učenika, heidelbergškoga profesora HANSA GEORGA GADAMERA *Wahrheit und Methode* (Tübingen 1960, 1965). On ostaje na odlučnoj antihistoricističkoj poziciji svoga učitelja, ali i uspješno otklanja njegovu opasnost subjektivizma. On tvrdi da nije dovoljno tumačiti ono što pred nama stoji, ono što je rečeno, ono što je autor htio reći i što su njegovi prvi čitatelji shvatili. »Ako se pod smislom nekoga teksta podrazumijeva *mens auctoris*... iskazuje se autorima NZ-a kriva slava. Njihova bi se prava slava imala sastojati u tom što navješćuju nešto što nadilazi horizont njihova vlastitog razumijevanja (Verständnishorizont), pa zvali se oni Ivan ili Pavao.« »Tko želi razumjeti, mora s pitanjem početi iza onoga što je rečeno. Sto je rečeno mora shvatiti kao odgovor na jedno pitanje, pitanje na koje je autor teksta htio odgovoriti... Vratiti se mora iza teksta, početi iznad samoga teksta...« Inače se tumač izlaže opasnosti da tekst određuje iz svoga vlastitog horizonta, kako se to često i dešavalo u povijesti tumačenja. A tumačenje je zapravo »razgovor« između teksta i tumača, tako je Gadamer govori o »stapanju horizonata« (*Horizontverschmelzung*), o »sporazumu u zajedničkoj stvari« Taj se sporazum događa u jeziku. Već je izgovorena riječ, upozorava Gadamer, iza sebe ostavlja jedan misaoni put, kojemu zahvaljuje svoju egzistenciju. To pogotovu vrijedi za napisani tekst, jer je u njemu govor odvojen od svoga autora (*Selbstentfremdung*). Tumač je »novi otac« teksta. Samo tako tekst biva doista odijeljen od konkretne historijske situacije u kojoj je nastao i postaje

istovremen sa svakim trenutkom i vremenom.

Kategorija »istovremenosti« inače je otkriće Kierkegaardove egzistencijalne teologije, po kojoj je netko toliko kršćanin koliko je »istovremen« s Kristom. Ta istovremenost za Kierkegaarda znači »imaginativno posadašnjenje svete povijesti — imaginative Vergegenwärtigung der heiligen Geschichte« što se po vjeri događa kad se god navješćuje Riječ i slavi sakrament. Gadamer pak govori o »svojevrsnoj koegzistenciji prošlosti i sadašnjosti: čitačko razumijevanje nije neko ponavljanje prošlosti nego sudioništvo na nekom sadašnjem smislu.«

Tumačenje ne može biti obično historicističko parafraziranje teksta ni zbog toga što tekst i tumačenje proizlaze iz jedne te iste predaje i jednog te istog iskustva. Iskustvo preko sjećanja utječe na mišljenje. Tako na tumačenje snažno utječe pamćenje, sjećanje ne samo pojedinca nego i zajednice. A pamćenje, sjećanje, uspomene Crkve nisu ništa drugo nego njezina povijest, u našem specifičnom slučaju povijest crkvenog tumačenja Pisma i dogmi.

Tom je poviješću uvjetovan tekst (Gadamer je zato zove *Wirkungsgeschichte*), a njome je određena i svijest tumača (te Gadamer govori o *wirkungsgeschichtliches Bewusstsein*). Tako je egzegeza bitno vezana uz predaju, njome uvjetovana, s njome tako i tako povezana upravo zbog toga što nastoji da Pismo rekne ono što ima reći. Svaki tekst proizlazi iz jedne djelatne povijesti (*Wirkungsgeschichte*), poprima u novim situacijama punija tumačenja i određuje tako napadak povijesnodjelatne svijesti (*wirkungsgeschichtliches Bewusstsein*). Primijenjeno na Pismo to znači: ako se tekst neuvijeno tumači, ako se u njemu susreće Krist koji u riječi djeluje, on proizvodi metamorfozu, preobrazbu duha.

Stoga nema tumačenja koje bi vrijedilo *jednom za uvijek*. Misлити to značilo bi ignorirati ovu vrijednost predaje. Svako tumačenje valja smjestiti u njegovu hermeneutsku situaciju. U svim situacijama Crkve djeluje isti Duh koji je inspirirao Pismo. *Vorverständnis* (o kojoj govore Heidegger i Bultmann) treba, s druge strane, uvijek iznova revidirati u svjetlu teksta koji se tumači.

Na prijelomu 19/20. st. u evangeličkoj teologiji vlada liberalna egzegeza: ona je sva usmjerena na *povratak historijskim činjenicama*: trudi se da ih izloži što neovisnije o vjeri, (»bez pretpostavki«), iz tumačenja isključuje svaku kerigmu. Negdje pred prvi svjetski rat otkriva se da je, osobito u Evanđeljima, bitno *kerigma*, a historijski okviri da su pove sekundarni. Stoga Bibliju nije moguće tumačiti isključivo kao literarno-historijski dokumenat, jer ona je skroz naskroz izražaj vjere, Riječ Božja, poziv upravljen čovjekovoj egzistenciji. To je temelj na kojem počiva hermeneutika K. BARTHA i R. BULTMANNA. Oni se obojica, svaki na svoj način, posvećuju istraživanju kerigme, za koju historijski Isus predstavlja malo ili nikakvo značenje.

KARL BARTH (r. 1886) je, istina, za povijesno tumačenje Pisma: smatra da treba povijesno tumačiti ono što »pred nama stoji« napisano. Samo, za razliku od historicista prošlog stoljeća, smatra da to povijesno istraživanje ne može biti »bez pretpostavki«. Ono, osim toga, ne može biti ni neka prva stepenica, na kojoj bi se mogla graditi druga: teološko tumačenje stvari. Jer, stvar teksta i stvar tumača jedno je te isto.

RUDOLF BULTMANN nadvladava pozitivistički historicizam time što pokazuje da Pismo pruža ne spoznaju povijesnih činjenica, nego da je ono Riječ Božja upućena čovjeku kao egzistencijalni nagovor. Zbog toga je i potrebno *demitologizirati* je i modernom čovjeku u njemu razumljivu ruhu pokazati »eshatološku činjenicu Božju«: da Riječ Božja, koja nam je upravljena u Isusu Kristu, osvjetljuje naše biće. Na to je usmjereno *egzistencijalno tumačenje*. Zlo je samo što Bultmann iz jednog povijesno-filozofskog *a priori* određuje što Biblija današnjem čovjeku može reći a što ne može. I u svojoj je osnovnoj postavki toliko radikalna da je historijski Isus po njemu bez ikakva značenja za vjeru (historijski Isus bio bi »Krist po tijelu«): »Gospodin je ne povijesni Isus, nego propovijedani Isus Krist.«

BULTMANNOVA ŠKOLA. Bultmannov je stav doketistička reakcija na liberalni historicizam. Bultmann je sasvim razorio jedinstvo između svjedokog izvještaja (povijesni Isus) i

propovjedničkog tumačenja (kerigme o Kristu) u Evanđelju. Posve je obezvrjedio prvo, a jednostrano naglasio drugo. Bultmannova škola (ako se o školi još može govoriti) nastoji to jedinstvo ponovno uspostaviti. Na toj su crti Ernst FUCHS, G. EBELING, Ernst KASEMANN, Günter BORNKAMM i Hans CONZELMANN, svaki, dakako, na svoj način.

Za FUCHSA npr. povijesni Isus ima, kao i za Käsemanna), »konstitutivnu« vrijednost, ne kao objektivna činjeničnost, nego kao *događaj riječi* (Ereignis seiner Worte) u kojima je Isus posadašnjio Boga i kojima nam omogućuje živjeti novi život. Mi ponavljamo njegovo opredjeljenje, od njega učimo »bojati se samo Boga.« Hermeneutika »prevodi« riječi Isusove za nas i zato je usmjerena na povijesnog Isusa.

EBELING, nakon Gadamera, naglasuje snagu riječi: riječ nije samo sredstvo informacije, prenošenja znanja, nego je nadasve snaga koja djeluje. Pravo je stoga pitanje ne što riječ sadrži nego što djeluje, što sprema, koju budućnost otvara. »Snaga je riječi u tom da nas može pogoditi i promijeniti, ukoliko njome jedan drugome priopćujemo svoju ljubav, prijateljstvo, patnju, ali i oporost, mržnju, prostakluk, zlocu, pa čak omogućujemo i uzajamno sudioništvo na svemu tome.« Riječ Božja je tako dolazak Božji onome koga nagovara (ein Beim-Angeredeten-Sein), obasjavanje njegove egzistencije. Dakle: ne tumačimo mi Riječ Božju, nego ona tumači nas. Zato je moramo neprestano pažljivo osluški-vati kroz ustrajno, vjerničko iskustvo života, života ljubavi. Tako je cio život sv. Franje jedno radikalno egzistencijalno tumačenje Besjede na gori.

Nova se hermeneutika na katoličkom polju razvila osobito radovima Josepha SCHMIDA, Rudolfa SCHNACKENBURGA, Heinricha SCHLIERA, Franza MUSSNERA, Antona VÖGTLEA na njemačkom jezičnom području (dodajmo ovdje imena francuskog područja: M. VAN ESBROECKA, R. MARLÉA, R. BARTHESSA, P. BEAUCHAMPA, H. BOUL-LARDA, J. COURTESA, E. HAULOT-TEA, X. LÉON DUFOURA, L. MARI-NAA, P. RICOEURA, A. VERGOTEA i dr.)

Rezultate tih radova možemo, prema STACHELU, sažeti u ovih nekoliko točaka.

1) Postoji samo *jedno jedino* tumačenje Pisma: znanstveno. Što se na njemu ne temelji samo je korov, kako god on bio pobožan i pobudan.

2) Metoda toga tumačenja jest *historijsko-kritička* (tekstualna, povijesna, literarna, filozofska). Samo je ona sposobna ispravno odrediti »Sitz im Leben« (mjesto, prilike i jezik) u kojem je pojedini tekst nastao. Ipak, to je samo jedna komponenta tumačenja teksta.

3) I nakon pobjede nad historizmom i pozitivizmom, važno je i nezaobilazno pitanje *povijesnih činjenica* u Bibliji. Pismo, očito, ima nakanu izvješćivati o nečemu što se doista dogodilo. Činjeničnost u Bibliji nije samo naknadno mitsko ruho. Štoviše, sama kerigma počiva na sasvim određenim povijesnim činjenicama. Zato pitanje povijesnog Isusa iz godine u godinu poprima središnje mjesto u teologiji.

4) U određivanju povijesnih činjenica valja se brižljivo kloniti *pseudoznanstvenog pozitivističkog praznovjerja*, koje istinitim smatra samo ono što je kritički sigurno. Pismo je prije svega vjerničko svjedočanstvo. A takvo je svjedočanstvo vjernije i može istinu predati vjernije od stenografskih zabilježbi ili magnetofonskog snimka. Pismo se služi književnim oblicima koji nama nisu tako poznati ili su nam čudni (saga, legenda, mit), jer smo odgojeni u zapadnom aristotelovsko-skolastičkom pojmovanju. Potrebno je privikavati uho i na druge načine i forme izražavanja. Pismo govori cjelovito, konkretno, a ne analitički ni teoretski. I tomu se valja prilagođavati.

5) Uz takvu brižljivost moguća je i potrebna jedna razumna *demitologizacija*. Primjer za nju pruža nam već SZ. Post 1 demitologizirao je npr. ono što je o stvaranju našao u starijim istočnjačkim predodžbama o svijetu. Zadaća je demitologizacije da razluči kerigmu od stare slike svijeta koju moderni mentalitet više ne shvaća.

6) Pismo se tumači *u Crkvi*. Zato se ne može tumačiti isključivo povijesno-filološkim metodama. Odvojeno od svoje životno-djelatne povijesti (*Wirkungsgeschichte*), bilo bi Pismo mrtvo slovo ili prazna ljuska. Bez

vjere Crkve izgubilo bi svoju poruku, navjestiteljski značaj, i tako izgubilo svoj specifični smisao.

7) Horizont kroz koji se tekstovi tumače — *Vorverständnis* — jest prije svega horizont Crkve — *ein Vorverständnis der Kirche*. Kao što svaki pojedini čovjek ima pamćenje u kojem čuva uspomene u svjetlu kojih razumije štogod razumije, tako i Crkva ima svoje »pamćenje« i svoje »uspomene«. To je njezina *predaja*. Nitko od nas ne vjeruje »ab ovo«, nitko nema svoj vlastiti početak vjere. I nitko ne razumijeva Pismo »ab ovo«. Bez »predrazumijevanja« (*Vorverständnis*) Crkve Pismo bismo sasvim krivo razumjeli. A budući da je u ovom teološkom »predrazumijevanju« i razumijevanju u povijesti bilo pogrešaka i zabluda, treba ih uvijek iznova ispitivati i korigirati. Ni dogme nisu apsolutni »non plus ultra«. Što se tumačenja Pisma tiče, one su velika pomoć, tračnice pragova i potpunoga razumijevanja Pisma. Ali i dogme treba pravilno tumačiti u svjetlu povijesti dogmi, koja počinje upravo ondje gdje prestaje povijest predaje. No svrha je egzegze pravo razumijevanje svetog teksta, a ne dokazivanje ili podupiranje vjere Crkve. I pojedini egzegzet razumije tekst Pisma to više što se brižljivije njime bavi i to više što mu je više dano, a ne — po sebi — to više što je dogmatski korektniji ili smjernicama poslušniji.

8) Pismo je isto tako *predaja*, pismeno fiksirana predaja. Ono je već tumačenje. Tumačenje, a ne samo izvješćivanje, onoga što se dogodilo. Prema tome: tumačenje Pisma zapravo je *tumačenje tumačenja*. Uklapa se, dakle, u lanac vjerničkog svjedočenja, postiže svoj vrhovni smisao u prenošenju vjere. Tumačenje Pisma (uz dijeljenje sakramenata) jest način na koji se u Crkvi posreduje susret sa spasiteljskim događajem.

9) Ključ za razumijevanje SZ-a jest *Krist*, a ključ za razumijevanje NZ-a jest *Kristovo uskrsnuće*. »Ključ za razumijevanje cijelog Pisma jesu imena što izriču dostojanstvo povijesnog Isusa, imena koja on sam nikad nije upotrijebio, a koja su mu pridjevali svjedoci njegova uskrsnuća.« (Blank).

U tom smislu kaže Pavao da je Bog u Kristu izrekao svoj *Da i Amen* na sva svoja (prije dana) obećanja (2 Kor 1,20), a čitanje Pisma bez

Krista zove »zastrtim« čitanjem (2 Kor 3,12sl). Cijelo Pismo, dakle, valja *kristološki* shvatiti. To ne znači da mu alegorijama valja dati posve drugi smisao, kako su to činili Oci.

10) Takvo tumačenje Pisma jest slobodni dar, milost. U tom se smislu može govoriti o *pneumatičkom tumačenju* i o karizmi tumačenja. U tom je biblijska hermeneutika analogna Schleiermacherovoj hermeneutici »kongenijalnosti«. Samo Duhom ispunjen tumač može razumjeti Duhom oživljeno Pismo. Samo onaj koji je — u Crkvi i po Crkvi — dionik Duha ima »slobodu« potrebnu za tumačenje Pisma (2 Kor 3,17-18). Učinak je takva tumačenja Pisma po Apostolu »odražavanje slave Gospodnje« i »preobražavanje u istu sliku«. Ono je, dakle, *quasisakramentalno*: čitatelj se preobražava u onoga u čije se lice zagleda.

Iz toga je jasno da Pismo nije prije svega zato da daje *dogmatske informacije*, nego zato da čitatelja — slušatelja »oslobađa« te on mogne »isto činiti«. Stoga tumačenje Pisma mora biti *egzistencijalno*, ono mora *aktualizirati* poruku, omogućiti da je čuje *ovo* vrijeme. Isusa iz Nazareta karakterizira ne neki određeni nauk nego savršeno poslušno služenje Bogu i nepodijeljeno predanje ljudima. Stoga njegov učenik nije u prvom redu onaj koji navješćuje neki određeni nauk, nego onaj tko nasljeduje Učitelja u poslušnosti i služenju. Evandjelja, dakle, nije protumačio onaj tko je »sve shvatio«, ali k tome nije spreman »otići i činiti to isto«.

11) Takvo tumačenje ne skreće nakanu Pisma na etičko polje, nego je potpuno »*po Pismima*«. Jer Pismo nije napisano zato da se znanstveno tumači, nego da se vjernički navješćuje. I ono je mrtvo slovo tako dugo dok se ne propovijeda i dok ga slušatelji vjernički ne prihvate. Tu ono ponovno uzima tijelo-riječ. A funkcija je riječi ne toliko davati informacije ili posredovati spoznaje, koliko mijenjati egzistenciju.

To je najsumarniji sažetak već dista krajnje sumarnog i zbijenog Stachelova sažetka. Unatoč novoj terminologiji koja na ovom području vlada i unatoč mnoštvu citata koje navodi uspio je Stachel dati dosta jasan i veoma pregledan sažetak rezultata filozofske i teološke hermeneutike. Knjižica će korisno poslu-

žiti ne samo teozolima svih grana (koji danas doista ne mogu ne baviti se hermeneutikom bez opasnosti da ostanu posve izolirani, kako Autor piše u Predgovoru), nego će dati dragocjene spoznaje i propovjednicima i katehetima, jer »način na koji netko naviješćuje, katehizira, propovijeda ovisi o njegovu hermeneutikom stajalištu, sve ako on toga stajališta i nije svjestan.« (Predgovor).

Evo, na kraju, i najvažnije najnovije literature o novoj hermeneutici: RAZNI, *Was heisst Auslegung der Heiligen Schrift?* Verlag Friedrich Pustet, Regensburg (1966), str. 210, DM 10,80; FUCHS, Ernst, *Hermeneutik*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen 1970, str. 294, DM 18,50; BISER, Eugen, *Theologische Sprachtheorie und Hermeneutik*. Kösel Verlag, München (1970), str. 603, DM 48; RAZNI, *Die hermeneutische Frage in der Theologie*. (Editiones Herder). (1968), str. 514, DM 56; LORENZMEIER, Theodor, *Exegese und Hermeneutik. Eine vergleichende Darstellung der Theologie Rudolf Bultmanns, Herbert Brauns und Gerhard Ebelings*. Furche-Verlag. (Hamburg 1968), str. 230, L it. 5600; RAZNI, *Rudolf Bultmann in catholic Thought*. Herder and Herder. New York (1968), str. 252, Doll. SAD 5,95; VAN ES-BROECK, Michel, *Herméneutique, structuralisme et exégèse. Essai de Logique kerygmatische. (L'athéisme interrogé)*. Desclée (Paris 1968), str. 200; RAZNI, *Exégèse et herméneutique. (Parole de Dieu)*. Edition du Seuil, Paris (1971), str. 366, L it. 5250; ROBINSON, James M. — FUCHS, Ernst, *La nuova ermeneutica. (Biblioteca di cultura religiosa)*. Paideia — Brescia (1967), str. 140, L it. 1000; MARLE, René, *Il problema teologico dell'ermeneutica. (Giornale di teologia)*. Queriniana — Brescia (1968), str. 160, L it. 1000.

J. Fućak

MARCELLO DEL VERME, *Le formule di ringraziamento postprotocolari nell'epistolario paolino. (Edizioni francescane. Presenza — N. 5)*. Roma (1971), str. 228, L. it. 2200 (Naručuje se kod autora: Via De Renzi 26, Salerno).

Jedna zanimljiva disertacija. Ispituje formule koje se u Pavlovu epistolariju nalaze iza »epistolarnog protokola« (pisac, naslovnici, pozdrav). To su formule zahvalnosti. Kako se nalaze iza protokola, zove ih autor (po uzoru na Rigauxa) »formule di ringraziamento postprotocolarie«.

Sadržaj knjige: Predgovor (P. Silverio Zedda, S. J.) 7—8, Skraćenice i sigle 11—12, Bibliografija 13—19, Uvod 21—27, corpus radnje 29—202, Zaključak 203—210, Kazala (biblijskih tekstova, izvanbiblijskih tekstova, autora, generalno) 211—226, Errata corrige 227—228.

Corpus je radnje podijeljen u tri poglavlja. Prvo je strukturalna analiza postprotokolarnih formula zahvalnosti, u drugom se te formule uspoređuju sa sličnim formulama u Psalmima i nekim izvanbiblijskim tekstovima, a treće iznosi neke njihove doktrinalne aspekte. Stalna struktura formula upućuje na mogućnost rječničke i strukturalne povezanosti ovih formula s formulama koje se često nalaze u Psalmima i kojima su se služili židovski pisci, Krist i, napokon, novozavjetni pisci. Doktrinalni aspekti pokazuju da te formule sadrže zbiljski okvir kršćanskoga života prvih zajednica.

Knjiga je višestruko važna i zanimljiva. Ponajprije, to je jedan od prvih pokušaja da se *Formgeschichte* primijeni i na Pavlove poslanice (dosad se ona primjenjivala uglavnom samo na Evanđelja, i o tom postoji silna literatura). S tim je u vezi značajno da je radnja u matici današnje egzeze koja prvotnim izvorom Novoga zavjeta smatra Stari zavjet. I to je najveća prednost ove knjige: dosad Pavlove formule zahvalnosti nitko nije proučavao na taj način. A najvredniji doprinos daje ona na doktrinalnom polju: ističe zahvalnost, temu tako važnu, središnju, u Pavlovoj, a tako zanemarenu u kršćanskoj teologiji.

J. Fućak

BOSANSKI »KRSTJANI« U DJELIMA CHRISTINE THOUZELLIER

Christine Thouzellier, profesor srednjovjekovne religiozne povijesti na Ecole Pratique des Hautes Etudes — Sorbonne, slovi kao izvršni poznavatelj